

İbâdîliğin Siyaset Düşüncesi^{1,2}

The Ibadian Political Thought

Mahmoud BENRAS

ORCID: 0000-0002-1731-8387

Dr. Öğr. Üyesi. Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Giresun/Türkiye,
benrasmahmoud@yahoo.fr

Makale Bilgisi/Article Info:

Geliş/Received: 05.09.2022 Düzeltme/Revised: 22.10.2022 Kabul/Accepted: 28.11.2022

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Benras, M. (2023). İbâdîliğin Siyaset Düşüncesi. Antakiyat, 6(1), 84-

Öz

İbâdîyye, ilk İslâm mezheplerinden biri olan Hâricîliğin bir alt kolu olarak tarihteki yerini alan ve günümüze kadar varlığını koruyabilen az sayıdaki fırkadan biridir. İbâdîyye günümüzde daha ziyade Umman Sultanlığı, Kuzey Afrika ve Tanzanya gibi farklı bölgelerde yaşam alanı bulmaktadır. Bütün bu bilgilere rağmen kanaatimize göre İbâdîler ile ilgili yapılmış çalışmalar tarihte kalmış veya yaşayan fırka ve mezheplerle kıyaslandığında yeterli görülebilir sınıırın altında kalmaktadır. Elinizdeki çalışmada, İbâdîyye'nin siyasî düşüncesindeki temel meseleleri açıklamayı konu edindik. Yapılan çalışmalar da gösterdi ki İbâdîyyenin günümüze değin var olabilme sebebinin altında bu gerçeklik yatmaktadır. Öyle ki tarih boyunca birçok kültürel ve askerî saldırıya maruz kalmasına rağmen varlığını sürdüren İbâdîlik, geçmişte olduğu gibi bugün de diğer mezheplerle bir arada yaşayabilmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki aşırı sert ve yüzeysel anlayışların neticesindeki görüşleriyle Hâricîlik tarihte kalırken Hâricîlikten bir fırka olarak neş'et eden İbâdîlerin tarihî süreçte düşünce yapılarında ve yaklaşım tarzlarında kısmen ılımlılık havasına büründükleri görülmüştür. Kısaca İbâdîler, Hâricîlerle köken itibarıyla tarihsel birlikteliklerine rağmen, özellikle itikâdî ve fikhî görüşlerini tatbik etme ve geliştirmiş oldukları siyasî anlayışları bakımından onlardan ayrılmaktadır. Bu çalışmada altını çizmeye çalıştığımız üzere İbâdîyye'nin siyasî düşüncesi bazı açılardan irdelenirken temel referans noktası ise kendi eserlerindeki fikirleridir. Bu ameliye esnasında da olabildiğine objektif ve nesnel değerlendirmelerde bulunarak İbâdîyye'nin siyaset anlayışının İslâm düşüncesi içerisindeki yerine yönelik tahlillerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hâricîler, İbâdîyye, Siyaset, İmamet, Düşünce.

¹ Bu araştırma sürecinde TR Dizin 2020 kuralları kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden" hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma "Etik Kurul İzni" gerektirmeyen bir çalışmadır.

² "Kuzey Afrika İbadîliği ve İmamet Düşüncesi" (2022) başlıklı doktora tezinde yer alan verilerden yararlanılarak üretilmiştir.

GİRİŞ

İbâdîyye, ilk dönem siyasî olayları neticesinde zuhur eden, Müslümanların yaşamış olduğu dinî ve siyasî sorunlara kendine has itikâdî, siyasî ve fikhî çözümlenmeleriyle bilinen ilk İslâmî fırkalardan addedilir. Nitekim fırkanın ortaya çıkışı, Hicrî I. yüzyılın ortalarına, özellikle de fitne hadiselerinin ve sahabe arasındaki ihtilafların baş gösterdiği günlere dayanmaktadır. Bu dönemin sonunda çeşitli sâiklerle birlikte itikâdî ve siyasî akımlar ortaya çıkmıştır. Bu akımların bir kısmı, daha sonra gelişerek Haricîlik ve Şîlik gibi siyasî-itikâdî; Mürcie ve Mu'tezile gibi itikâdî yönü öne çıkan birer akım haline gelirken diğer bir kısmı ise tarihsel süreçte devamlılığını kaybetmiştir. Bazı itikâdî ve siyasî akımlar da muhtelif siyasî ve fikrî ayrışmaların gölgesinde varlıklarını koruyabilmek adına mücadelelerde bulunmuş ve günümüze kadar gelebilmişlerdir.

İbâdîyye fırkası, yayıldığı Müslüman (Doğu veya Mağrib/Batı³) coğrafyada, ortaya çıkışından günümüze değin çok sayıda akım ve mezheple temas halinde olurken bunlar arasında; Şîa, Mu'tezile, Eş'ariyye ve Mâlikîlik, Şâfiîlik ve Hanbelîlik mezhepleri, XVIII. yüzyıldan itibaren de Vehhâbilik hareketinden söz edilebilir.⁴

İbâdîyye'nin fikrî tarihine bakıldığında daha ziyade iki açıdan ile ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki, İbâdîyye'nin fikhî ve kelâmî bir mezhep veya siyasî bir hareket olarak tarihsel süreçte aleyhlerinde pek çok gelişme meydana gelmesine ve günümüzde yaşayan diğer büyük akımlarla kıyaslandığında müntesiplerinin azlığına rağmen varlığını muhafaza edebilmesidir. Bu durumu incelemek bizi ister istemez İbadîlik düşüncesinin özünü ve onların özellikle siyasî-kelâmî görüşlerini ayrıntılı bir şekilde araştırmaya sevk etmektedir. Bu hususun anlaşılması ise İbâdîyye'nin günümüze kadar varlığını sürdürebilmesindeki etkenlerin tahlilinde araştırmacılara yeni ufuklar açabilir. İbâdîyye'nin öne çıktığı bir diğer husus ise, diğer kelâm ekolleriyle karşılaştırıldığında İbâdîyye'ye karşı ilginin zayıf olması ve İbâdîyye'yi ele alan araştırmaların nicelik ve nitelik bakımından yetersiz olmasıdır.

1. İbâdîliğin Siyasî Düşüncesinin Oluşum ve Gelişimi

İbâdîyye'nin siyasi düşüncesindeki en önemli konu olan *imâmet* görüşü, kökenlerini İslâmî düşüncenin ilk asrında bulabileceğimiz bir nazariyedir. İbâdîyye'nin kendisinden neş'et ettiği Hâriciyye'de sadece devletin ya da grubun lideri "imam" olarak adlandırılmıştır. Hâricilere göre Müslümanlara namaz kıldıran, fırkanın veya mezhebin liderliğini yürüten, takva konusunda diğerlerine örnek olan imam, bir bakıma diğer Haricîlerle birlikte Kur'ân ve sünnet ile meşrulaştırılan, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in uygulamaları ile oluşan siyasî şeriatın kurallarını uygulamakla görevlidir. Haricîler, Hz. Osman'ın son altı yılındaki uygulamalarını dînen ve siyaseten kabul

³İslâm dünyasının batı kısmını (Mağrib) teşkil eden Kuzey Afrika'ya ve Endülüs'te yaşayan Müslümanlara Meğâribe; doğu kısmında (Meşrik) yaşayanlara da Meşârika (Meşrikiler) denilmektedir. İbrahim Harekât, "Mağrib", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/ 314.

⁴ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-nâciyeminhüm* (Beyrut: Dâru'l-Âfâk el-Cedide, 1977), 61; Allaoua Amara, *L'ibadisme et la malikisation du Maghreb central: étuded'unprocessuslong et complexe (ive-vie/xi-xxiiesiècle)*, *L'ibadisme dans lessociétés de l'Islammédiéval*, ed. Cyrille Aillet (Berlin: De Gruyter, 2018), 329.

etmemişlerdir. Haricîler'e göre ilim ve ahlak şartlarını yerine getirdiği takdirde kulağı kesik bir köle bile imam olabilir.⁵Hâricîler'in imâmeti sadece Kureyş üzerinden bir kabileye atfedilen ve Kur'ân'da zikredilen siyasetin insanların tecrübelerine bırakıldığı gerçeğini temerküz eden bu siyasî anlayış, İbadîlerin siyaset teorisinde Haricîlerden etkilendiği alanlardan biri durumundadır. Nitekim İbadîler kendi liderlerine sadece *İmam* ismini vermekte ve imametın genel şartları konusunda Haricîler gibi düşünmektedirler.

İbadîler'in tarihsel süreç içerisinde Umman'da, hicrî II. yüzyılda kendi yönetim birimlerini/imametlerini kurmayı başardığı anlaşılmaktadır. Umman'daki bu siyasî başarı, İbadîler'in imamet konusunda tarihteki ilk tecrübeleri arasında yer almaktadır. Umman İbadîlerine göre imam, dindar ve ahlaklı kişilerden seçilmelidir ve tarihsel akıştaki uygulamaları da buna uygun olarak gerçekleşmiştir denilebilir. Kurulan bu sistem bir şekilde hicrî VI. yüzyılın yarısına kadar sürmüştür. Zikredilen dönemden sonra bir süre siyasî boşluk yaşanmış fakat akabinde tekrar 1034/1624 yılında Ye'âribe ailesine⁶ mensup bir kişi imam olarak seçilmiştir. Bunu takiben yaklaşık yüz yıl imamlar bu kabileden çıkmıştır. Umman'da 1157/1744 yılında ise "ed-Devletu'l-Bus'îdiyye"⁷ diye bilinen krallığa benzer bir imamet sistemi hâkim olmuştur. Hatta bu dönemde yönetimi ele alan kişilerin dinî açıdan meşrûyetleri yani İbadî halk nezdinde dinî bir kabulleri mevcut olmadığından kendileri için imam unvanı dahi kullanılmamıştır. Bu durumun bir istisnası olarak Bus'îdiyye Devleti'nin başkanlarından Said b. Ahmed'in (ö. 1226/1811) başta olduğu dönemde imam unvanını kullanmıştır.⁸

1285/1867 yılına gelindiğinde bazı Umman kabileleri isyana kalkıştılar. Bu isyan neticesinde 'Azzân b. Kays el-Bus'îdî iktidarı ele geçirdi ve kendisi için imam unvanını kullandı. İbadîyye, Bus'îdî döneminde özellikle Umman civarında güç ve nüfuz elde etmiştir. Bus'îdî Devleti daha sonra 1287/1871 tarihinde İngilizler tarafından yıkılmıştır. 1331/1913 yılında ise İbadî kabileler tekrar isyan çıkarmak suretiyle yeniden İbadî imametini kurdular. Kurulan bu devlet ise günümüzde varlığını sürdürmektedir.⁹

Günümüzdeki İbadîler kendilerini Hâriciyye'ye ait bir grup olarak kabul etmemelerine rağmen İbadîyye'nin, Hâriciyye mezhebinin ilkelerinin çoğunu temel referans alarak doğduğu yapılan araştırmaların neticesinde bilinen bir durumdur. Özellikle başlangıç dönemi diyebileceğimiz hicrî ilk asırda bir siyasî hareket olarak İbadîyye'nin tarihi Hâriciyye'nin tarihiyle bir arada ve iç içedir. Hz. Osman'ın hilafetinin son altı yıllık icraatıyla başlayan ve eleştirilere sebebiyet veren serüven,

⁵Ebu'l Hasan el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyin*, thk. M. Zerzûr (Beyrut: el-mektebetu'l-Asriyye, 2005), 1/84; Alfred Bell, *el-Firaku'l-İslâmiyye fi eş-şemeli'l-İfrikimina'l-fethi ila'l-yevm*, çev. A. Bedevi (Beyrut: Daru'l-Gerbi'l-İslâmî, 1987), 142.

⁶Ye'âribe Arap bir aile Azd kabilesinden geliyor bir zamanlar Umman ve Doğu Afrikayı yönetmiştir, Abdulaziz Salih Ahmet, Nizam-u'l-İmame Fi Umman, *el-Mecelletu'l-İlmiyyelikülliyeti'l-Âdâb, Câmiaet Tanta* 37 (Kasım 2017), 92.

⁷ Ahmet, *Nizam-u'l-İmame fi Umman*, 93.

⁸ Abdullah b. İbrahim et-Türki, Kiyamnizami'l-İmâme fi Umman 1913-1920/ 1331-1339, *Mecelletu camiati ummi'l-Kura Li ulûmi's-şariati ve'd-dirâsâti'l-islamiyye* 46 (Muharrem 1430), 3.

⁹ Türki, *KiyamNizami'l-İmâme fi Umman*, 3.

Cemel ve Siffîn vakaları ve Tahkim hadisesiyle hadisesiyle ilk fikri bölünmeyi yaşatmış ve Emevîler'in ilk dönemlerinde İbadîler'in, bilhassa Nehrevân sonrası dönemde diğer Haricî fırkalardan ayrı siyasî-itikâdî bir fırka olarak teşekkül etmesi ile devam etmiştir. İbadî düşüncenin, zikredildiği üzere Hz. Osman'ın hilafetinin son yıllarında baş gösteren sorunlar ve tartışmalarla başladığı ifade edilebilir. Nitekim İbadîler, tartışmaların siyasî bir kanadında bulunarak Hz. Osman'a karşı Hz. Ömer'i iyi bir örnek olarak benimsediklerini beyan etmişlerdir. İbadîler'in siyasî düşünceleri konusunda günümüze ulaşan en önemli vesika olan Abdullah b. İbad'ın Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'a (ö. 86/705) yolladığı mektuplarda da durumun böyle olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu mektuplarda İbn İbâd, Halife Abdülmelik b. Mervân'a Hz. Osman dönemindeki Haricîlerin haklı olduğunu diğerlerinin ise haksız olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Bu mektuplardaki ilgili görüşler, İbâdîyye'nin siyasî düşüncelerinin temelini teşkil etmektedir. Çünkü bu mektuplarda genel olarak Haricîler, özel olarak İbadîler'in siyasî görüşleri anlatılmaktadır. İmamet, dinî bir olgu değil de toplumsal bir olgu olduğu hususu İbadî siyaset tezinin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca bu mektuplarda toplumun ve devlet başkanı/imam hakkındaki yorum ve tutumları da anlatılmaktadır.¹¹

İbn İbâd'ın mektupları özet olarak Hz. Osman'ın iktisadî, idarî ve siyasî tasarrufları ile bu tasarrufların devlete ve topluma yönelik menfî tesirlerini anlatmaktadır. Devlet idaresindeki mâlî gücün sadece zenginler arasında paylaşılması, Hz. Osman'ın önemli makamlara bilhassa yakınlarını yerleştirmesi, çarşı ve pazarların kurulması ve işletilmesi ile ilgili tercihleri vb. diğer uygulamalar bu menfî tesirlere örnek olarak sunulmuştur. İbn İbad'ın verdiği bu örnekler sadece tarihi bilgi niteliğinde değildir. İbadîlere göre bu bilgiler geliştirmiş oldukları siyasî anlayışın çerçevesini de belirlemektedir. Bu siyasî çerçevenin belirgin olan temel iki unsuru ise toplum ve iktisattır.¹²

İbn İbâd'ın Halife Abdülmelik b. Mervân'a gönderdiği mektuplardan birinde özellikle Hz. Osman ve yönetimi hakkında çok sayıda yorum bulunmaktadır. İbn İbâd'ın bu mektubunda ele alınan birinci temel husus; Hz. Osman'ın görevini yerine getirip getirememesi ile ilgilidir. İbn İbad'a göre Hz. Osman iktisadî ve idarî konularda görevini yerine getirememiştir. Yerine getiremediği bu hususlar imamet kurumundan beklenen temel unsurlardır. Yani devlet başkanının evvel emirdeki vazifesi adil idare ve adil ekonomik paylaşım'dır. Neticede Hz. Osman bu vazifeleri ihmal ettiği veya tam olarak icra edemediği için imamet kendisinden düşmüştür. Kur'ân'a bakıldığında yönetimde dindarlık veya ırk temel bir umde değildir. İmam olan kişi meşruiyetini halka verilen hizmetten alır. Bir kabile veya soya mensubiyet yönetime gelmek için aranan şartlardan değildir.¹³

¹⁰ Ebû'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvâhid Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer* (Kahire: el-Matbaa'l-Bârûniyye, 1301), 1/77.

¹¹ Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, thk. A. et-Türki (Kahire: Dar Hecer, 2003), 11/667; Neciyye el-Werrimî Bu'acîle, *el-İslâmu'l-Harici* (Beyrut: Darut-Taliaa, 2006), 146.

¹² Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, 1/42.

¹³Bu'acîle, *el-İslâmu'l-Harici*, 146-147; Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, 1/42.

Öne çıkan ikinci temel husus ise imamet in dindeki konumu hakkında yani dinin usulünden mi yoksa furûundan mı olduğu meselesidir. Haricîlere göre imâmet dinin asıllarından değildir. Zira insanlar kendi aralarında belli çekişmelerden sonra bir düzene (*tedâfu*) ulaşabilirse imama gerek yoktur. Hâriciyye mezhebinin alt fırkalarından olan Sufriyye, Ezârika ve Necedât da bu görüştedir.¹⁴ İbadîler'e göre ise imamet dinen değil aklen vaciptir; yani usûlû'd-dîn'den değil furûu'd-dîn'dendir. Dolayısıyla İbadî siyasî düşüncesinde imama karşı ayaklanma belli şartlarda câiz olabilir.¹⁵ İbn İbad, bu konuyla alakalı halife Abdülmelik b. Mervân'ın: "Muaviye bize Allah tarafından gönderilmiş bir yöneticidir." sözünü eleştirerek şöyle demiştir: "Dediniz ki Muaviye Hz. Osman'ın kanının hakkını istediği için Allah Muaviye'nin yanında durdu, zaferlerini kolaylaştırdı ve Muaviye'nin İmamet delilini düşmanlara karşı gösterdi. Siz İmamet in dünyadaki galibiyetlerle geldiğini zannediyorsanız biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü Müslümanlar kâfirlere karşı zafer kazandılar; kâfirler de Müslümanlara karşı Uhud Savaşı'nı kazandılar.¹⁶ Hz. Osman'ı kendi evinde öldürmeyi nasıl başarabildiler? Şam Ehli, Medine Ehline karşı nasıl zafer elde edebildi? Mekke'de Hz. Zübeyr, Şam Ehline karşı nasıl kazandı? Dolayısıyla devlet (siyaset/İmamet) dini bir mesele değildir."¹⁷

Abdülmelik b. Mervân'ın dile getirdiği hususlar o dönemde bilinen ve yaygın olan görüşlerdir. Ayrıca aynı dönemde Cebriyye'nin görüşleri de halk arasında yayılmaya başlamıştır. Bazı araştırmacılara göre Emevî siyasetiyle alakalı bu gibi bahanelerin desteklenmesi için bu dönemde pek çok eser kaleme alınmış ve iddialarını kanıtlamak için pek çok yeni görüş ve delil de ortaya atılmıştır.¹⁸

İbn İbad'ın mektubunda ele alınan üçüncü temel husus, halkın bu meseledeki görüşüdür. İbâdiyye'nin siyasî görüşlerinin temelini de oluşturan İbn İbad'ın bu görüşüne göre imamın, imameti ne kadar hak ettiği halkın rızası ile doğru orantılıdır. Bu görüşün tarihî örneği de Hz. Ebubekir'dir. Zira o, yönetime gelince Müslümanlar memnun kalmış, hiç kimse ona karşı çıkmadığı gibi bazı istisnalar dışında yönetimdeki tercihleri konusunda kimse ona itirazda da bulunmamıştır.¹⁹ Hz. Ömer hakkında da aynı yorumlarda bulunan İbn İbad, Hz. Osman'ın yönetimi hususunda ise pek çok eleştiride bulunmuştur. Buna göre Hz. Osman; mahkûmları dinlememiş, uyguladığı siyasete karşı yapılan haklı eleştirileri kabul etmemiş, insanlara şiddet uygulayarak kontrol altına almış, insanları hapse atmış veya sürgün etmiştir. İbn İbad'ın yorumuna göre, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in başarılı olmalarının sebebi halka iyi hizmet sunmuş olmalarıdır. Bu nedenle halk onları destekleyerek onların yanlarında durmuştur. Hz.

¹⁴ İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri, *el-Faslı'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal* (Kahire: Mektebetu'l-Hancı, ts.), 4/72.

¹⁵ İbn Hazm, *el-Fasl*, 2/90.

¹⁶ *Es-siyer ve'l-cevâbi'l-umman*, thk. Seyyide İsmail Kaşif (Maskat: Vizaretü't-Türasi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1986), 2/28; Abdurehan İbn Haldûn, *Tarih İbn Haldûn*, thk. H. Şehade (Beyrut: Dâu'l-Fikr, 1981), 2/650; Ferhat b. Ali el-Ca'birî, *el-Bu'dü'l-hadârî'l-'Akîdeti'l-İbâdiyye* (Gerdâye: Cemi'yetüt't-Türâs, 1991), 385.

¹⁷ Bu'acîle, *el-İslâmu'l-Haricî*, 149-151.

¹⁸ Bu'acîle, *el-İslâmu'l-Haricî*, 150.

¹⁹ Ebû Ya'kûb el-Vercelânî, *ed-Deliluve'l-burhan*, thk. Sâlim b. Humeyd b. Süleyman el-Hârisi (Maskat: Vizaretü't-Türasi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1983), 1/27. Sâlim b. Hammûd es-Seyyâbî, *el-Ura el-vesîkeşrhkeşfi'l-hakike limen cehile't-tarîke* (Epub: y.y. 2020), 105.

Osman'ın başarısız olmasının sebebi ise ilk iki halifenin gittiği yoldan gitmemesidir. Hâlbuki idarede halkın beklentilerinin dikkate alınması, en temel unsurlardan biridir. Öte yandan İbadîlikteki bu anlayış imama karşı ayaklanmanın (*hurûc 'ale'l-hâkim*) temelini de oluşturmaktadır.²⁰

Dikkat edilmesi gereken temel noktalardan birisi de İbadîlerin en başından beri Haricîler gibi siyasî düşüncelerini oluştururken sosyal faktörlere çok değer vermeleridir. Bazı araştırmacılar İbadîlere “devrimci”, “cumhuriyetçi” ve “demokrat” gibi nitelendirmeler yapmışlarsa da bu gibi modern nitelemeler anakronik tutumları çağrıştırdığından dolayı sorunlu nitelemelerdir. Çünkü modern siyaset doktrini ile mezkur dönemdeki siyaset doktrini ve siyasî çerçeve içindeki bileşenler ve şartlar mukayese edilemeyecek kadar birbirlerinden farklıdır.²¹

İbn İbad öğretisini oluştururken kullandığı ifadeleri genel olarak Kur'an'dan bazen de hadislerden desteklemiştir. Bununla ilgili bazı örnekler şu şekildedir:

İbn İbad, “Paranın sadece zenginler arasında dolaşması Hz. Osman'ın uygulamalarından hoşumuza gitmeyen bir durumdur.” dedikten sonra²² “İçinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın.”²³ ayetini sözüne delil olarak kullanmıştır. “Hz. Osman'ın uygulamalarından hoşumuza gitmeyen bir diğer durum ise toprağı bereketli ve yağmur alan yerleri kendisine ve akrabalarına ayırması ve Allah'ın insanlara verdiği nimeti onlardan esirgemesidir²⁴.” sözünü teyit için, “De ki: Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli? De ki: Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?” ayeti ile istidlalde bulunmuştur.²⁵

Diğer bir örnekte b. İbad şöyle demiştir: “Hz. Osman'ın uygulamalarından hoşumuza gitmeyen diğer bir durum ise sadakaları adaletsiz bir şekilde dağıtmasıdır.²⁶ Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler... İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.”²⁷

İbn İbad yaptığı bu açıklamalarda iki delil kullanmıştır: Birincisi aklî delil, diğeri ise ayetlerle istidlalde bulunduğu dinî delildir. Bu metot daha sonra tarihsel süreç içerisinde İbadîler'in siyasî dil metodu haline gelecektir. Çünkü o dönemlerde siyasî grupların çoğu toplumsal şartları yeterince okumadan sadece dinî delillere başvuruyordu. Bu süreçte genel olarak Haricîler, özel olarak İbadîler, siyasî içerikli mezhepsel ortak yeni bir dil geliştirdiler denilebilir. Bu yeni yöntem mezhebin bütün siyasî eserlerini etkilemiş görünmektedir. Nitekim daha önce bahsedilen toplumsal

²⁰Bu 'acîle, *el-İslâmu'l-Haricî*, 151-152; Sâlim b. Hammûd es-Seyyâbî, *el-Ura el-vesikeşrhkeşfi'l-hakike limen cehile't-tarîke*, 105.

²¹Bu 'acîle, *el-İslâmu'l-Haricî*, 151.

²²Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, 1/36; Bu 'acîle, *el-İslâmu'l-Haricî*, 152.

²³Haşr 59/7.

²⁴*Es-siyer ve'l-cevabâtliulâmâ' Umman*, 2/331.

²⁵Yûnus 59/10.

²⁶*Es-siyer ve'l-cevabâtliulâmâ' Umman*, 2/331.

²⁷Tevbe 9/60.

etkenlerden anlaşılmaktadır ki İbadîler imamet meselesinde öncelikli olarak aklî delilleri kullanmışlardır. Öte yandan İbadîler, siyasî açıdan genel olarak Haricî fikriyât ile benzer sloganları da “*Hüküm ancak Allah’ındır*” (*La hukme illâ lillâh*) da kullanmaktadır. İbadîler tarihsel süreç içerisinde genel olarak bu sloganın dışına çıkmamışlardır. Fakat onlar bu sloganı diğer Haricî gruplar gibi de yorumlamamışlardır. Çünkü bazı Haricî gruplar Kur’ân ve sünnetin zahirini incelikle uygulamaya çalışırken, İbadîler dinî delilin yanında aklî delillerden yararlanma noktasında da gayretli bir tavır takınmışlardır.²⁸

Bazı araştırmacılara göre İbadîler, diğer Hâricî fırkalar gibi dinî delilleri dogmatik bir şekilde, anladıkları gibi uygulamaya kalkışmış ve bu yüzden de zaman zaman birtakım aşırılıklara meyletmişlerdir. Bu araştırmacılar (Bu araştırmacıların kim oldukları hakkında dipnot bilgisi güzel olur) aynı zamanda İslâm tarihindeki aşırı uygulamaların ve tekfir hareketlerinin Haricîlik ile başladığı iddiasındadırlar. Fakat tüm Haricî grupları kapsayacak şekilde böylesine genellemeci ve inhisarcı bir yaklaşım sergilemek kanımızca isabetli değildir. Çünkü bütün Haricî grupların siyasî uygulamaları aynı değildir.²⁹ İlaveten Haricîlerin tarihî seyrine bakılacak olursa Hz. Osman’a karşı çıkan grupların dinî değil dünyevî arzularından dolayı ona karşı çıktıkları görülecektir. Bu durum onların dinî delilleri dogmatik bir şekilde yorumladıklarını göstermektedir. Fakat ilgili araştırmacıları haklı çıkarırcasına dinî delilleri kullandıkları zaman aşırılığa düştükleri de bilinmektedir.³⁰

İbn İbâd’ın mektubundan çıkarılan bir başka sonuç da İbadîlerin siyasî düşüncesinin en başından beri Sünnî ve Şîî siyasî düşüncesinden de farklı olduğudur.³¹ Zikrettiğimiz bu durum muhtemelen ilk dönemlerde pek belli değildi fakat zamanla İbâdiyye ile diğer mezhepler arasındaki farklılıklar belirginleşmeye başlamıştır.³²

Genel olarak İbn İbâd’ın mektuplarından imamet ile ilgili anlaşılan dört önemli noktadan söz edilebilir. Birincisi imametın şartları, ikincisi imamın tayin edilme metodu, üçüncüsü halife ile halk arasındaki ilişki, dördüncüsü ise İbadî devletinde İbadî olmayanlarla olan ilişkilerdir.³³

2. İbâdiyye’de İmam ve İmamet

İbâdiyye’ye göre her Müslümanın devlet başkanı olma hakkı olup bu görev Hz. Peygamber (s.a.v), arkadaşları, aile halkı veya aşiretine ait özel bir hak değildir. Hz. Peygamber ve ehl-i beyt fazilet sahibi insanlar olmalarına rağmen imâmet onların şahsî mülkü değildir. İmam, halkın iradesiyle gerçekleşen genel bir seçimle başa gelmelidir.

²⁸Muhammed Selim el-‘Avvâ, *el-Medârisu’l-fikriyye’l-İslâmiyyemine’l-Havâricile’l-İhvâni’l-Muslimîn* (Beyrut: eş-Şebeke’l-‘Arabîyyeli’l-Ebhâsve’n-Neşr, 2016), 41-58.

²⁹‘Amir en-Neccâr, *el-HavâricAkîdeten ve fikren ve felsefeten* (Kahire: Daru’l-Me’ârif, 1994), 55.

³⁰Bu ‘acîle, *el-İslâmu’l-Haricî*, 156.

³¹Bu ‘acîle, *el-İslâmu’l-Haricî*, 160.

³²İbrahim Musa Harîzî, *el-İmâm Abdullah b. İbâd el-Hiyâdî* (Gardâye: Cem’iyetu’t-Türâs, 2010), 95.

³³Bu ‘acîle, *el-İslâmu’l-Haricî*, 160.

İbâdîyye'ye göre imamet dinî bir vecibe ise de itikadi bir asıl değildir. Müslümanların aralarından birisini devlet başkanı seçmeleri dinî naslarla emredilmiştir. Ancak bir yönetici seçmemeleri yahut seçilen bir yöneticiye uymamaları itikadi bir mesele değildir. Öte yandan bu durum amelî çerçevede günah olarak nitelendirilebilir. İmamet dinî bir vecibe olarak yerine getirilmesinin gerekliliğinde İbâdîyye içerisinde ittifak vardır. İbâdîyye, imamet dinî olarak varlığını kanıtlamak için Kur'ân, sünnet ve icmâdan delil getirmektedir. Nisa Suresi'nde geçen "Ey iman edenler! Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan yöneticilere (ulu'l-emre) itaat edin"³⁴ ayetini; hadis olarak da Hz. Peygamber'in: "Hepiniz çobansınız (yöneticisiniz) ve idare ettiğinizden sorumlusunuz."³⁵ sözünü delil olarak kullanmaktadır. Aynı zamanda İbâdîyye'ye göre, Hz. Peygamber'in fethettiği her bölgeye bir vali ataması onun konu hakkındaki takirî sünnetine örnek gösterilmektedir.³⁶

İbadîler, Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesi konusunda Muhacir ve Ensar'ın ittifakını icma delili olarak ele almaktadırlar. Bu tercihleri ile İbâdîyye, hilâfet konusunda Eş'arî ve diğer İslâmî mezheplerin, "İmamet Kureyş kabilesine aittir"³⁷ görüşünden ve Şîa'nın genel kabulü olan "imamet Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin hakkıdır" anlayışından farklı bir yaklaşım ortaya koymuş olmaktadır.³⁸ Buna ek olarak onlara göre imamet halkın ihtiyacı/maslahatı üzerine inşa edilmektedir. Bu yüzden imamet, İslâm dairesinde Müslüman halkın faydasına bağlı olarak şekillenmektedir.

İbâdîyye'ye göre imamın ilk görevi dinî hükümleri yerine getirmek, Allah'ın emir ve yasaklarını uygulamak, Müslümanları ve onların birliğini koruyup kollamaktır. Bunu yapabilen kimse kesinlikle Hz. Peygamber'in (s.a.v) halifesi sayılır.³⁹ Daha evvel de zikredildiği üzere İbadîler'e göre imamet konusu inançla alakalı bir mesele değildir. Ancak mezhep içindeki Nükkâr hareketiyle birlikte, İbâdîyye'nin ana akımını teşkil eden Nükkârîyye'nin rakibi Vehbiyye'ye⁴⁰ göre imamet inançla alakalı bir

³⁴ Nisa 4/59.

³⁵ Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, no. 893; Ebû Davud, *es-Sünen*, 553/4.

³⁶ Abdullah b.Humiyed b.Sellum es-Sâlimî, *Şerhu'l-cami es'-sahîh* (Maskat: Vizaratü't-Türas el-Kavmi ve's-Sekafe), 1/74.

³⁷ İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/74.

³⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî, *el-Kâfi* (Beyrut: Menşurât el-fecr, 2007), 1/277.

İbrahim Behhâs, "Şurutu'l-İmame inde'r-Rüstemiyyîn", *Mecelletü el-vehatli'l-buhusive'd-dirâsât*, 18 (2013), 229, 233.

³⁹ Ebû Ya'kûb el-Vercelânî, *el-Adel ve'l-insâf fi m'arifeti usuli'l-fikhve'l-İhtilâf* (Maskat: Vizâretü't-Türâs el-Kavmi ve es-Sâkâfe, 1984), 2/68; *Es-siyer ve'l-cevabâtliulâmâ' Umman*, 2/358. Addûn b. Nasır Cehlân, *el-Fikru's-siyasîinde'l-İbâdîyye min hilali erai eş-şeyh Muhammed bin Yusuf Ettfeyyîş* (Gardâye: Cem'iyetü't-Türâs, 1990), 151.

⁴⁰Rüstemî Devletinin halifesi Abdurrahman b. Rüstem vefatından hemen önce hicri 171 yılında yedi kişiden oluşan bir danışma grubu oluşturmuştur. Bu danışma grubu içinde Abdullah b. Yezîd el-Fezârî (ö. II./VIII. yy), Abdullah b. Abdulaziz (ö. II./VIII. yy), Ebu'l-Mu'erric Ömer b. Muhammed (ö. II./VIII. yy), Şuayb b. Marûf (ö. II./VIII. yy), Hatim b. Mansûr (ö. II./VIII. yy), ve Yezîd b. Fendîn (788/172) gibi önemli isimler vardır. Bu kişiler halife olarak Abdulvehhâb b. Abdurrahman b. Rüstem'i seçmişlerdir. Adı geçen Yezîd b. Fendîn halife olacak güç ve liyakati kendisinde gördüğü için halifelğe aday olarak kendini de göstermiştir. Abdülvehhâb halife seçildikten sonra Yezîd b. Fendîn kabul etmeyip kendisi ve taraftarları isyan etmişler, İbn Fendîn ve taraftarları, Abdülvehhâb'ın

mesele haline gelmiştir. Kuzey Afrika'daki İbadî-Rüstemî Devlet'in ikinci yöneticisi Abdülvahhab b. Rüstem'in (ö. 208/823) imametini kabul etmek ve Nükkâriyye'den berat etmek imanın şartlarından olmuştur. Bu gelişmeden sonra İbâdiyye'de imamet, siyasî/ıdarî bir mesele olmaktan çıkarak itikadî bir çerçeve içinde mütalaa edilmeye başlanmıştır.⁴¹

3. İbâdiyye'ye Göre Liderin Kriterleri

İbadîlere göre imamet'in temel kriteri iki tanedir: Birincisi, kişinin liyakatli olmasıdır. Buna göre halife, ırka ve kabileye bakılmaksızın takva sahibi olma, doğru yol üzerine olma, zeki olma gibi bütün iyi kişilik özelliklerine sahip olmalıdır. Burada ırktan kasıt özellikle Kureyşîlik'tir. Yani Kureyşîlik şartının geçersizliği iddiasıdır. Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında bu şart konusunda anlaşmazlık olsa da bu iki mezhep Kureyşîlik ilkesini dolaylı olarak kabul etmiştir. Ancak genel olarak Haricîler özel olarak da İbadîler, liyakatle alakası olmadığı gerekçesi ile bu şartın imamet için zorunlu olmadığını ifade etmişlerdir. Üstelik bu şart, adil bir toplum kurmak ve sürdürmek için zorunlu bir etken de değildir. Aynı zamanda imamette Kureyşîlik şartı, duygusal-dinî bir etken olduğu ve İbadîler de imameti siyasî ve dünyevî bir görev olarak gördükleri için Kureyşîliği kabul etmemişler ve imamet'in, liyakatli her Müslümanın hak ettiği bir makam olduğu görüşünü savunmuşlardır.⁴² Böylelikle imamet'in Kureyş dışından insanların da yapabileceği bir görev olduğu hususu ön plana çıkarılmış olmakta ve kendilerine de Müslüman toplumların liderliğine aday olma yolu açılmış olmaktadır.

İmamet'in kriterlerinden ikincisi ise imameti en iyi şekilde yerine getirmenin, imamın en önemli görevlerinden biri olmasıdır. Bu da adalet ve halka iyi davranmakla mümkündür. Bu hususta İbn Sellâm el-İbadî (ö. 887 sonra) şöyle söylemektedir: "İmamın müstakim olarak kabul edilebilmesi için bütün insanların onun nezdinde eşit olması gerekir. Uzak veya yakın, makam sahibi veya avam, erkek ya da kadın, küçük veya büyük, kırmızı ya da siyah arasındaki fark ancak takva ile olur. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi: *"Sizin Allah katında en üstünüz en takvalı olanınızdır."*⁴³ Allah Teâlâ burada, insanların nasıl erdemli olabileceklerini ve insanların hak etmediği şeyleri ele geçirmelerini yasakladığını açıklamıştır. Bu şekilde davranmayan kişiler adalet ehlinde değildir."⁴⁴ İbadîler bu şarta çok önem vermekte, bu şartın önemini açıklamak için Hz. Ömer'in yaptıklarından örnekler vermektedir. Bu noktada Hz. Ömer'in zayıf ancak takvalı olan Kufe valisi Ammâr b. Yâsir'i görevden azledip yerine dindarlığı ile tanınmayan fakat idareciliği güçlü olan Muğire b. Şu'be'yi atmasını örnek olarak almışlardır. İbadîlere göre Hz. Ömer'in bu kararı devlet menfaati yani

hilâfetini inkâr etmelerinden dolayı "Nükkâr" veya Nükkâriyye diye isimlendirilmişlerdir. Abdülvehhâb'ın taraftarları da "Vehbiyye" ismi ile anılmışlardır. Dercinî, *Tabakâtü'l-meşâ'ihbi'l-Mağrib*, thk. İ. Tallây (Constantine: y.y.1397/1977), 1/41.

⁴¹Pierre Cuperly, *İnteroduction a l'ctude de L'İbasdisme et de satheologie* (Alger: OPU, 1984), 452.

⁴²Bu 'acîle, *el-İslâmu'l-Haricî*, 162.

⁴³Hucurât 49/13.

⁴⁴ Muhammed b. Yusuf Etfeyyîş, *Şerhu Akideti't-Tevhîd*, thk. Mustafa b. Nasir Vinten (Gardâye: Cem'iyetü't-Türâs, 2001), 592.

maslahat gereğidir. Bu da imametın özündeki maslahat gerçeğini göstermektedir. Yani Hz. Ömer burada dinî liyakati değil görev liyakatini tercih etmiştir.⁴⁵

İbadîler kendi tarihlerinde imamet için günahkâr bir vali ya da imamın atanmasını kabul etmemelerine rağmen Hz. Ömer'in bu uygulamasından ders alarak imameteki temel şartın halka ve devlete iyi hizmet etmek olduğunu anlamışlardır. Mamafih onlara göre imamın sadece cesaretli, güçlü ve görevini iyi bilen değil, bunların yanında iyi bir Müslüman olması da gereklidir. Eğer bu şartlara, özellikle dinî şarta sahip olmayan bir imamet adayı varsa, görevi ikame etmede ona yardım edecek birinin (danışmanın) atanması şartıyla imam olabilir.⁴⁶

İbadîlerdeki Müslüman olma şartı aynı zamanda imamın İbâdiyye mezhebine mensup olması da demektir. Bu konuda İbâdiyye'nin önemli bilginlerinden Ebû Yakûb el-Vercelânî (ö. 570/1174) şöyle demektedir: "Sadece bid'at sahibi olmayan Müslümanlar halife olabilir. Ama savunma (*imâmetü'd-difâ'*) vb. durumlarda bizden ve onlardan halife olabilir."⁴⁷ Buradan anlaşıldığına göre bütün Müslümanlardan halife olabilmenin önü açıktır. Dolayısıyla İbadîlere göre imam her zaman tam liyakat sahibi olmayabilir. Mezhebin dışından birinin imam olarak atanması durumunda, vazifenin kurumsallığı nedeniyle ancak çevreyle istişare yapılarak imamet görevi yerine getirilebilir. Yani İbadîlere göre imam tek başına devleti idare edemez.⁴⁸

Haricîler, imamet düşüncesinde diğer fırkalardan daha esnek düşünmektedir. Hatta bazı Haricîler imameteki erkek olma şartını zorunlu görmemektedir. Onlara göre imamette liyakat önemli olduğu için bu görev bir kadına da verilebilir. İmam ve halk arasındaki ilişki iyi olduğu sürece bir müminin imam olması mümkündür.⁴⁹ Diğer mezheplerin aksine İbadîlerde de imamet konusunda benzer esneklikler bulunmaktadır. İbadî kaynaklarda kadının imam olabileceğine dair herhangi bir ibare yoktur. Ancak İbadîlerde de aynı Haricîlerde olduğu gibi liyakatli herhangi bir Müslüman imam olabilmektedir. Dolayısıyla İbadîlere göre kadının devlet başkanı olmasında teorik ve dinî açıdan herhangi bir engel yoktur.⁵⁰

İbadî düşüncesinde daha önce aktarıldığı gibi imam ve halk arasındaki ilişki imamın görevini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için önemlidir. Bu ilişkinin kuralı imamın âdil olmasıdır. İmam âdil olursa halk da imama biat edecek ve ona itaat edecek; aynı zamanda da imamı kontrol edecektir. Bu konuda İbn Sellâm: "Herhangi bir imam doğru bir şekilde vazifelendirilir de halkı ona itaat etmezse Allah Teâlâ ve Peygamberi o halktan berîdir. Herhangi bir imam adaletli olmazsa Allahu Teâlâ, Peygamberi ve halk o imamdan berîdir."⁵¹ demektedir. Mesele, imama karşı halkın

⁴⁵Vercelânî, *el-Adel ve'l-insâf*, 1/154.

⁴⁶Bu 'acîle, *el-İslâmu'l-Haricî*, 163.

⁴⁷Vercelânî, *el-Adel ve el-insâf*, 2/ 91.

⁴⁸Bu 'acîle, *el-İslâmu'l-Haricî*, 165.

⁴⁹el-Bagdâdî, *el-Milel ve'n-nihel*, thk: Alebir Nesri Nâdir (Beyrut: Dâru'l-Meşrik), 86.

⁵⁰Bu 'acîle, *el-İslâmu'l-Haricî*, 166.

⁵¹İbn sellâm el-İbadi, *Bed' el-İslâm ve Şerâu 'ud-din*, thk: Feriz Chevarts, Sâlim b. Yakûb (Wiesbaden: Franz Steiner, 1986), 98.

ayaklanmasının meşrûiyet yolunun açılması bakımından oldukça önemlidir. Bu konuda diğer İslâmî fırkalardan farklı düşünen İbadîler, ayaklanmanın gerekçesini halka verilen hizmetle irtibatlandırmaktadırlar. Mamafih Haricîlere göre de halkın adil olmayan imama isyanı vacipken bazı Haricîlere göre ise caizdir. Vacip olarak gören gruplar zalim bir imamın hâkimiyeti altında bulunmanın günah olduğunu ileri sürüp imama karşı çıkmanın vacip olduğunu savunmaktadırlar.⁵²

Vercelânî bu konuyu şöyle anlatmaktadır: “Zalim sultanlara karşı ayaklanma konusunda insanlar arasında ihtilaf vardır. Ehl-i Sünnet’e göre, eğer zalim imam birini döver ya da birinin malını gasp edip zulmederse ona karşı ayaklanmak haramdır.”⁵³ Ona göre Ehl-i Sünnet’in bu görüşü haram konusunda çok aşırı bir görüştür. Çünkü bu görüşe göre “emr-i bi’l ma’ruf nehy-i ‘ani’l münker” görevi yerine getirilememektedir. Bu görüşe karşı olan Ezârîka ve Necâdât fırkalarının görüşlerini Vercelânî şöyle aktarmıştır: “İmamlara ve ordularına karşı ayaklanmak vaciptir.”⁵⁴ Vercelânî’ye göre bu görüş de ayaklanma konusunda çok aşırı bir görüştür. Çünkü bu gibi eylemlerin sonu olumsuz bir şekilde neticelenmiştir.⁵⁵

Vercelânî’nin açıklamalarından anlaşılmalıdır ki İbadîler’in imama karşı ayaklanma konusunda ortak bir görüşü mevcuttur. Haricî bazı grupların görüşlerinin aksine bu ayaklanmanın hükmünü Vercelânî şöyle açıklamıştır: “Hak sahipleri, ‘imamlara karşı çıkmak caizdir ve Allah’a yapılan bir ibadettir’ derler. İmamların zulümlerine karşı cihat etmek büyük ibadetlerdendir.” Son tahlilde İbadîler, imama karşı ayaklanmanın haram ya da vacip olduğunu savunmamış; aksine söz konusu görüşlerin ortasında yer almış ve köken itibarıyla Haricî bir grup olmalarına rağmen günümüze kadar varlıklarını sürdürmeyi başaramışlardır.⁵⁶

İbadîlerin bu şekildeki mutedil siyasî düşüncesinde yer alan bir diğer konu ise İbadî olmayan gruplarla ilişkileridir. İbadîler, ilk zamanlarda uyguladıkları diğer grup ve mezhepleri tekfir etme ve onlarla ilişkiyi kesme politikasını zamanla geliştirip İbadî olmayanlarla birlikte yaşanabileceği sonucuna varmışlardır. Örneğin Haricî bazı gruplara göre kendi mezheplerinden olmayanların yaptıkları şahitlik geçerli değildir ve kanları helaldir.⁵⁷ Ancak İbadîler’e göre İbadî olmayanların şehadeti makbuldür ve onların kanları helal değildir. Hatta gizlilik (*kitmân*) dönemlerinde İbadî olmayan bir imamın hâkimiyeti altına da girilebilir. Bu konuda İbadî kaynaklarda birtakım fetvalar da bulunmaktadır. Bu fetvalarda diğer mezhep müntesiplerinden olan imamlara karşı savaşmak, onlara zekât ve sadaka vermek ve onlara itaat etmek gibi konular anlatılmaktadır. Örneğin İbadî olmayan bir imama karşı ayaklanmayı haram olarak görenler şu ayet ve hadisle istidlal etmişlerdir: Allah şöyle buyurmuştur: “*Kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna.*”⁵⁸ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Beş vakit namaz kıldıkları sürece onlara kötülükte*

⁵²Bu ‘acîle, *el-İslâmu’l-Haricî*, 167.

⁵³Vercelânî, *el-Adel ve el-İnsâf*,2/49.

⁵⁴Vercelânî, *el-Adel ve el-insâf*,2/49.

⁵⁵Bu ‘acîle, *el-İslâmu’l-Haricî*, 168.

⁵⁶Bu ‘acîle, *el-İslâmu’l-Haricî*, 169.

⁵⁷Eş’arî, *Makalatü’l-İslâmiyyin*, 1/84-95.

⁵⁸Nahl 16/106.

değil iyilikte itaat edin." İbâdîler, bu konuda, bazı ilk dönem dinî eserlerinden de delil getirmektedirler.⁵⁹

SONUÇ

Genel olarak İbâdî siyasî düşüncesi Ehl-i Sünnet'e yakın, Haricîler'den uzak mutedil bir düşünce tarzı olmasına rağmen bazı alanlarda İbâdîlerin görüşlerinin net olmadığı anlaşılmaktadır. Bu konular incelendiğinde İbâdîyye'nin yöntem olarak Haricîlere daha yakın oldukları müşahede edilmektedir. Bu net olmayan görüşlerinden dolayı İbâdîler tarihte çokça sorun ve çatışma yaşamışlardır. Bu muğlaklığın nedeni tam olarak Haricî bir grup olmamalarına rağmen İbâdîlerin her zaman Haricîlerin etkisinde kalmalarıdır.

İbâdîyye itikadî-siyasi refleksleri pek çok açıdan Şîa ile benzerlik arz etse de teorik açıdan Şîa'nın kabul ettiği nasla tayin edilmiş mehdi-imam görüşüyle bağdaşmamaktadır. Hatta İbâdîler'in imâmet görüşünün hem teolojik açıdan hem de sosyolojik açıdan Şîa'nın imâmet öğretisi ile taban tabana zıt olduğu da söylenebilir. Hâricilikteki mutlak suretle reddedilmekten İbâdîyye'de belli koşullarda tecviz edilmektedir. Ancak Şîa'nın itikadî anlayışına nispetle sınırlı, azimetten çok ruhsat olarak belli koşullarda müracaat edilen bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.

İbâdîler'de imâmet başlangıçta itikadî bir konu olarak ele alınmamaktaydı. Ancak Nükkâriyye hareketiyle birlikte İbâdîyyenin kollarından biri olan Vehbiyye'ye göre imâmet, itikadla alakalı bir mesele haline geldi. Abdulvahâb b. Rüstem'in imâmetini kabul etmek ve Nükkâriyye'den berat etmek imanın şartlarından oldu. Böylece imâmet meselesi siyasî bir mesele olmaktan çıkıp inanç meselesi haline gelmiştir. Mamafih Şîa ile benzerlik kurulabilecek bir olgu da velâye ve berâ'e inancı veya uygulamasıdır. Hâricilik'te Şîa'nın kabullerine benzer, ihlal eden mezhep müntesibinin ölümüyle dahi neticelenebilecek katı bir tevellî ve teberrî inancı mevcutken İbâdîlik'te daha mahdut bir inanç halindedir.

KAYNAKÇA/REFERENCES

Ahmet, Abdulaziz Salih, Nizam-u'l-İmame Fi Umman, el-Mecelletu'l-İlmiyyeli külliyyeti'l-Âdâb, CâmiaetTanta, 37 (Kasım 2017), 92-99.

Amara, Allaoua, L'İbâdîisme et la malikisation du Maghreb central: étuded'un processus long et complexe (ive-vie/xe-xiiesiècle), L'İbâdîisme dans lessociétés de l'İslammédiéval, ed. CyrilleAillet, 329-347, Berlin: De Gruyter, 2018.

'Avvâ, Muhammed Selim. el-Medârisu'l-fikriyye'l-İslâmiyyemine'l-Havâricile'l-İhvâni'l-Muslimîn, Beyrut: eş-Şebeke'l-'Arabiyyeli'l-Ebhâsve'n-Neşr, 2016.

Bağdâdî, AbûMansûrAbdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî. el-Fark beyne'l-firak ve beyânü'l-firkati'n-nâciye minhüm, Beyrut: Dâru'l-Âfâk el-Cedîde, 1977.

Behhâs, İbrahim. "Şurutu'l-İmame inde'r-Rüstemiyyîn", Mecelletü el-vehatli'l-buhusive'd-dirâsât, Gardâye, 18 (2013), 229-233.

Bell, Alfred, el-Firaku'l-İslâmiyye fi eş-şemeli'l-İfrikimina'l-fethi ila'l-yevm, çev. Abdurrahman Bedevi, Beyrut: Daru'l-Gerbi'l-İslâmî, 3. Basım, 1987.

⁵⁹Bu 'acîle, *el-İslâmu'l-Haricî*, 170-171.

- Bu'acîle, Neciyye el-Werrîmî. el-İslâmu'l-Haricî, Beyrut: Darut-Taliaa, 2006.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhamed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, el-Camiu's-Sahîh, Mısır: el-Metba'atu'l-Kübra el-Amiriyye, 1422.
- Ca'bîrî, Ferhat b. Ali. el-Bu'dü'l-hadârîlî'l-'Akîdeti'l-İbâdîyye, Gerdâye: Cemî'yetüt't-Türâs, 1991.
- Cehlân, Addûn b. Nasır. el-Fikru's-siyasî inde'l-İbâdîyye min hilali erai eş-şeyh Muhammed bin Yusuf Etfeyyîş, Gardâye: Cemî'yyetüt't-Türâs, 1990.
- Cuperly, Pierre. İnteroduction a l'ctude de L'İbasdisme et de satheologie, Alger: OPU, 1984.
- Dercînî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân et-Temicârî. *Tabakâtü'l-meşâ'ihbi'l-Mağrib*, thk. İbrâhîm Tallây, Constantine: y.y.1397/1977.
- Ebû Davud, Süleyman b. Aş'as, es-Sünen, thk. Şuayb el-Arnaut, Muhamed Kâmil Karabalı, Dâru'l-r-risâle el-Âlemiyye, 2009.
- Eş'arî, Ebû 'I Hasan. Makalatü'l-İslâmiyyin, thk. M. Zerzûr, Beyrut: el-mektebetu'l-Asriyye, 2005.
- Etfeyyîş, Muhammed b. Yusuf. Şerhu Akideti't-Tevhîd, thk. Mustafa b. Nasir Vinten, Gardâye: Cemî'yyetüt't-Türâs, 2001.
- Harekât, İbrahim. "Mağrib", TDV İslâm Ansiklopedisi, 27/ 314-318, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Harîzî, İbrahim Musa, el-İmâm Abdullah b. İbâd el-Hiyâdî, Gardâye: Cemî'yetüt't-Türâs, 2010.
- İbn Haldûn, Abdurehan. Tarih İbn Haldûn, Thk. Halil Şehade, Beyrut: Dâu'l-Fikr, 1981.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri. *el-Faslı'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, Kahire: Mektebetu'l-Hanci, ts.
- İbn sellâm el-İbâdî, Bed' el-İslâm ve Şerâu'ud-din, thk: Feriz Chevarts, Sâlim b. Yakûb, Wiesbaden: Franz Steiner, 1986.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâimedüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihaye*, thk. Abdullah et-Türki, Kahire: Dar Hecer, 2003.
- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk er-Râzî. *el-Kâfî*, Beyrut, Menşurât el-fecr, 2007.
- Neccâr, 'Amir. el-Havâric Akîdeten ve fikren ve felsefeten, Kahire: Daru'l-Me'ârif, 1994.
- Sâlimî, Abdullah b.Humiyyed b. Sellum, Şerhu'l-cami es'-sahîh, Maskat: Vizaretüt't-Türâs el-Kavmi ve's-Sekâfe.
- Seyyâbî, Sâlim b. Hammûd. el-Ura el-vesîkeşrh keşfi'l-hakike limen cehile't-tarîke, Epub, y.y. 2020.
- Şemmâhî, Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvâhid. Kitâbü's-siyer, Kahire: el-Matbaa'l-Bârûniyye, 1301.
- Siyer ve'l-cevabât li ulâmâ' Umman*, thk. S. İsmail Kaşif, Maskat: Vizaretüt't-Türâsî'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1986.
- Türki, Abdullah b. İbrahim, Kiyam nizamî'l-İmâme fi Umman 1913-1920/ 1331-1339, Mecelletu camiati ummi'l-Kura Li ulûmi'ş-şariati ve'd-dirâsâti'l-islamiyye, 46 (Muharrem 1430), 281-332.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûb. el-Adel ve'l-insâf fi m'arifeti usuli'l-fikh ve'l-İhtilâf, Maskat: Vizâretüt't-Türâs el-Kevmi ve es-Sâkâfe, 1984.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûb. *ed-Deliluve'l-burhan*, thk. Sâlim b. Humejd b. Süleyman el-Hârîsi Maskat: Vizaretüt't-Türâsî'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1983.

Extended Abstract

The Ibadian Political Thought

The Ibadites are among the earliest Islamic sects in terms of emergence, And it is one of the few Islamic sects that has preserved its existence till date, Where we find them today in different regions like the Sultanate of Oman, North Africa, Tanzania and others, But despite this, the research on Ibadites remains below reasonable limit, If we compare them with other existing or extinct groups. In this article we will try to explain the basic issues in Ibadhi political thought, Because, In my opinion, this is the secret of the survival of the Ibadites to this day, because they have taken many cultural and military blows in their history, yet they have preserved their existence, rather they have been able to coexist with other groups and sects throughout history and even today, which means that they are characterised by a certain degree of moderation in their thinking, although they are part of the group of Kharijites who hold a hard political ideology as it is known in Islamic history, And this may be the reason for its disappearance, However, the Ibadites, despite their historical association with the Kharijites, differ from them in terms of the political line, at the level of application in particular. In order to extract the political thought of the Ibadites, I have used the historical method by reviewing the basic historical sources of the Ibadites such as the book of es-siyer by Ebû'l-Abbas Şemmâhî and other Ibadite sources, In particular, the Kharijites because this is the group closest to them historically and because many scholars do not distinguish between them and the Ibadites. In addition, the comparative method allows us to see the exact boundaries and methodology of Ibadite political thought.

Ibadian political thought was characterized by a number of features, the most important of which are: First, the political thought of the Ibadites is a clear thought and differs from the thought of the Kharijites since its beginnings in the first and second centuries of the Hijra. For this reason, combining Ibadites and Kharijites in political thought is a wrong position, Second: the Ibadites are an Islamic sect that can be considered moderate and close to Sunni thought because it does not consider anyone who disagrees with it as an infidel or non-Muslim, as is the case with the Kharijites. This, in my opinion, is the reason that the Ibadites have preserved their existence to this day, where we find in Islamic history that most Islamic sects with an extremist approach have disappeared over time, Third: The Ibadis do not require that the imam or caliph be from the Quraysh tribe, as the Sunnis and Shiites believe, Rather, they believe that any Muslim has the right to be an Imam for Muslims, And their concept of a Muslim includes being an Ibadhi, In addition to that, they stipulate that the imam be independent and fit for the leadership from the religious and moral point of view, That is why the Ibadis give great importance to the relationship between the imam and the common people, Therefore, the approval of the public is an indication of the justice and acceptance of the Imam, But the imamate of a non-Ibadhi is permissible in some circumstances, Fourth: the Imamate is a religious matter according to the Ibadites, but it is not part of the belief system, it is one of the parts of the Shari'ah, but at a certain stage in the history of the Ibadites it was indirectly associated with matters of faith, the political thinking of the Ibadites is a flexible thinking that has to do with the people and their daily life and not with faith, One of the manifestations of this development, is the idea of the Azzâbe, which was created by the Ibadites of North Africa. This means that the presidency is not in the hands of one person, namely the Imam or the Caliph, but that the society is governed by a multi-member body or council.

Keywords: Ibadis, Politics, Imamate, Kharijites, Thought.